

**POVLAČENJE
GRANICA ISTOKA I
ZAPADA: ANTEMURALE
CHRISTIANITATIS I
KONCEPTUALIZACIJA
HRVATSKOG
NACIONALNOG
I SIMBOLIČNOG
IDENTITETA**

DRAWING BOUNDARIES OF EAST AND WEST:
ANTEMURALE CHRISTIANITATIS AND CONCEPTUALIZATION
OF NATIONAL AND SYMBOLIC IDENTITY OF CROATIA

NIKOLINA RAJKOVIĆ
Central European University in Budapest
Povijest, 1. godina diplomskog studija
nina.rajkovicev@gmail.com

UDK 316.334.3(497.5)
323.1(497.5)
Datum prihvaćanja: 8. studenog 2011.
Preveo MARKO POJATINA

SAŽETAK

Rad ispituje sadržaj i odnos političke i kulturne ikonografije suvremene hrvatske države. Svrha je proučiti značenjâ mita antemurale christianitatis u horizontu političkih i kulturno-znanstvenih elita koje su ga kroz povijest, svaka na svoj način, konstruirale, modificirale i perpetuirale. Pretpostavka rada je da se politička i kulturna ikonografija suvremene Hrvatske, kroz referentne točke politike, književnosti i povijesnih udžbenika, susreću u mitu antemurale christianitatis, stvarajući tako predodžbu o sebi unutar okvira kršćanskog i civilizacijsko-kulturnog kruga Europe.

KLJUČNE RIJEČI

Antemurale christianitatis, kršćanski civilizacijski krug, osmanlijsko muslimanski element, protuturska retorika, političko-kulturna ikonografija Hrvatske, socijalizam, udžbenici iz povijesti

‘(...) [Č]itavom svojom poviješću od VII. stoljeća do kraja prvog svjetskog rata 1918. godine Hrvatska je sredozemna i srednjoeuropska zemlja. Epizoda Hrvatske u zajedničkoj državi s balkanskim zemljama trajala je tek sedamdesetak godina.’¹

Promjena ekonomskog i političkog sustava jednoga društva iziskuje promjene njegova društveno-kulturnog kruga. Korjenita promjena koja se u Hrvatskoj zbila ranih devedesetih zasigurno je bio pad socijalizma. Ona je otvorila prostor usponu novih političkih i društvenih snaga koje su u socijalizmu bile ‘nevidljive’. Katolička crkva postala je jednim od najvažnijih pokretača novog političkog i kulturnog identiteta. Zajedno s Crkvom pojavila se nova politička elita koja je užurbano počela graditi novi državni identitet utemeljen na homogenim značajkama naroda. Prema njima Hrvatska bi trebala postati državom Hrvata katolika koji žive u okružju civiliziranog Zapada i demokracije. Ova politička ikonografija crpi svoja simbolična značenja i borbu za identitet iz jednog povijesnog mita, *antemurale christianitatis*. Unatoč svim dramatičnim promjenama koje su se u petsto godina dogodile u južnoslavenskim društvima, ovaj mit uspio je preživjeti u izmijenjenim oblicima ovisno o danim odnosima u politici moći, unutarnoj i vanjskoj (Žanić, 2005:36).

Antemurale christianitatis je povijesni mit o samosvojnosti, a javlja se u raznim oblicima i pod raznim imenima: ‘predziđe kršćanstva’, ‘posljednji europski branik’, ‘branitelji vrata’, ‘nositelji istinske civilizacije’ (Kolstø, 2005:19). Tipološki gledano, umjesto da ustraje u jedinstvenosti skupine, ovaj mit je uključuje u neki veći i tobože nadmoćniji kulturni identitet koji podiže njezin status *vis-à-vis* drugim skupinama koje mu ne pripadaju. Stvaranje mita o *antemurale* djeluje kao mehanizam razgraničenja pri čemu se preuveličavaju razlike koje izdvajaju skupinu od njenih susjeda, dok se važnost granica umanjuje’ (Kolstø, 2005:20).

U ovom radu postaviti će se neka ključna pitanja i pokušat će se na njih odgovoriti. Imajući na umu da svako društvo ima vlastitu političku ikonografiju koja služi sklapanju i utvrđivanju društvenih i kulturnih norma, zanima me zašto politička i kulturna ikonografija suvremene hrvatske države počiva na jednom srednjovjekovnom mitu? Zašto su političke snage u Hrvatskoj nakon pada socijalizma namjerno odlučile ponovno konceptualizirati

¹ Franjo Tuđman u svojoj knjizi ‘Hrvatska riječ svijetu’, navedeno u: Ivo Žanić, *The Symbolic Identity of Croatia in The Triangle Crossroads-Bulwark-Bridge*, in Pål Kolstø (ed.), *Myths and Boundaries in South Eastern Europe* (London: Hurst, 2005.), str. 69.

mit o *antemurale christianitatis*? Koje je to veliko i nadmoćno kulturno biće koje ovaj mit odražava? Zašto je za Hrvatsku važno da sudjeluje baš u tom kulturnom biću, a ne drugom? Što je bilo 'Drugo' koje je omogućilo ovaj mit u prošlosti i koje je to 'Drugo' danas predstavljeno u Hrvatskoj?

Da bih odgovorila na ta pitanja i opisala kako se metafora *murusa*, zida, ugradila u političku i kulturnu ikonografiju, posvetit ću većinu ovoga rada tomu da na primjeru Hrvatske prikazem povijesni i društveni razvoj pojma *murusa* i mehanizama koji od ranoga novog vijeka do danas povlače geopolitičke granice jugoistočne Europe.

Isto tako želim povući paralele između prikaza ovog mita u drugim područjima osim politike (u književnim djelima i povijesti) i pokušati pokazati da su služile kao referentne točke za održavanje ovog mita kroz povijest.

Murus ili zid najvjerojatnije je krajnja metoda razgraničenja. Teško je očekivati da društva koja svoj bitak određuju metaforom zida mogu zamisliti da komuniciraju s društvima koja bi trebala biti s druge strane zida. Ako se taj zid zove *antemurale christianitatis*, lako je razumjeti što mu je svrha i kako djeluje. Na jednoj su strani zida snage Dobra i Reda koje se brane podizanjem zida s čije se druge strane nalaze snage Zla i Kaosa. Predstraža 'branitelja' žrtvuje se za sreću naroda ili čovječanstva. Polaganje ži-vota za 'viši cilj' junaka pretvara u mučenika, a njegova djela ovjekovjećuju se u sjećanju naroda.

Jedan od onih koji su umrli pod zidom braneći stranu Dobra bio je ban Nikola Šubić Zrinski, hrvatski Leonida, koji je stradao 1566. u obrani hrvatskog Termopila, Sigeta, kad su njegovu vojsku uništile snage Kaosa, osmanlijska vojska pod vodstvom sultana Sulejmana Veličanstvenoga. Šubić Zrinski je središnja ličnost mita o Hrvatskoj kao graničnom području, *antemurale christianitatis*² te je postao jednim od najčešće slikanih povijesnih ličnosti, dok su njegova junačka djela bila neiscrpno nadahnuće za opere, pjesme i knjige (Žanić, 2005:37). Danas je dijelom političke i kulturne ikonografije kao povijesni junak i turistička atrakcija.

Jedno značenjsko gledište motiva *murusa* – predziđe – počelo je prodirati u hrvatsku političku ikonografiju krajem petnaestog stoljeća, isto-vremeno s osmanlijskim prodorima preko Balkana i uz Dunav. Tijekom triju desetljeća taj motiv *murusa* kao predzida uobličio se na trima razinama predodžbe i u trima preklapajućim ideosferama (Žanić, 2005:39). U prvoj

2 Žanić tvrdi da je ovaj pojam prvi 1143. godine upotrijebio francuski teolog Bernard iz Clairvauxa (1090. – 1153.) pišući o franačkoj posadi koja je branila grad Edessu (današnju Urfa u jugoistočnoj Turskoj) od muslimanskih Seldžuka. Metafora *murusa* koja je vjerojatno utemeljena na Starom zavjetu isprva se, prema Žaniću, odnosila na kršćansku državu u onome što bi u današnjem simboličkom zemljopisu trebala biti Azija.

ideosferi rabio se za hrvatske zemlje u smislu obrane države čiji su dio bile (kristalizirajući se iz dvaju izvora; 1496. je poljski i hrvatsko-ugarski kralj Ladislav II. Jagelović Slavoniju nazvao osobitim štitom ili predziđem Ugarske, a 1498. je Maksimilijan I. Habsburški istu sliku u istom značenju uporabio za Hrvatsku). U drugoj je ideosferi metafora predziđa obuhvaćala prostorni/zemljopisni položaj, kulturu i povijest, vojnu i crkveno-vjersku dimenziju. Suvremena hrvatska politička i crkvena ikonografija ponavlja priču o papi Lavu X. koji je, nakon što je čuo o borbama s Osmanlijama u Hrvatskoj, 12. prosinca 1519. godine obećao da neće dopustiti da propadne ta zemlja, taj najčvršći štit i predziđe kršćanstva (Šošić, 1999 i Kustić, 2010).³ Motiv predziđa je ipak postao naširoko poznat iza ljeta 1521. i pada Beograda, kad su hrvatski pisci i diplomati istaknuli da Hrvatska ostaje posljednjim štitom kršćanstva ‘ključna za Europu, ključna za Ugarsku, tvrđava čitavog Kraljevstva i ugarska stražica’ (Žanić, 2005:40). Na saboru kršćanskih zemalja u Nürnbergu u studenom 1522. za Hrvatsku je uporabljen naziv *Zwingermaurer* (tvrđava), a za hrvatski narod pridjev ‘viteški’ (Žanić, 2005:40). Stoga se u trećoj ideosferi metafora predziđa počela ugrađivati u diskurs hrvatskih velikaša, vojskovođa, crkvenjaka i pisaca. Materijalne okolnosti osiguravaju prostor za širenje povijesno-književnih djela u kojima se Hrvati oslovljavaju kao štit na vratima kršćanstva. Nazočnost Osmanlija kao najbližih susjeda nadahnula je učene da izgrade stabilne i relativno ukorijenjene predodžbe o Turcima/Osmanlijama.

Jedan od neizbježnih i uistinu bogatih izvora za pogled na kulturno-političku mentalnu sliku hrvatske intelektualne elite u kasnom XV. i u XVI. stoljeću te njezin odnos prema onima na drugoj strani njezinih granica i ‘zidova’ djelo je Vedrana Glige koji je skupio, preveo i uredio latinske tekstove koji sadrže govore protiv Turaka/Osmanlija. Govori protiv Turaka bili su baštincima srednjovjekovnih križarskih rasprava, prožetih agresivnom protuturskom tj. protumuslimanskom retorikom. Nositelji i oni koji su širili protuturske govore uglavnom su dolazili iz redova svećenstva i vlastele.

3 Ova tvrdnja kao i neke ‘povijesne istine’ povezane s predziđem kršćanstva koje se veoma često iznose u hrvatskim medijima, političkom i vjerskom diskursu veoma su problematične. U poznatim dokumentima koje je rabio kao izvore Žanić nije mogao naći nikakva papina vojna ili financijska obećanja Hrvatskoj za vrijeme ratova s Osmanlijama u XVI. stoljeću. Primjer kako se povijesni izvori mogu namjerno čitati daju jedan hrvatski povjesničar i jedan teolog. U hrvatskim medijima tvrde da je papa Lav X. pomogao hrvatskom banu Petru Berislaviću koji se borio s Osmanlijama u Bitki kod Dubice 1513. tako što mu je poslao vojnu i financijsku pomoć i tako obdario Hrvatsku časnim naslovom ‘predziđe kršćanstva’.

Pojam Turčin, a ne Osmanlija, rabio se u hrvatskim zemljama, kao i diljem Europe, za opisivanje osobe muhamedanske vjere, muslimana. ‘Pravi Turčin’ bio je pojam rezerviran za Bosance koji su se obratili na islam (Lovrenović, 2002:72). Većina tekstova u zbirci Vedrana Glige odnosi se na diskurs sveden na dihotomiju kršćanskog i muslimanskog logora, odnosno uljuđene i barbarske Europe XVI. stoljeća. Gotovo svi pisci i govornici pripadaju hrvatskom renesansnom kulturnom krugu i mnogi su od njih bili poznati kao svjedoci osmanlijskih prodora u ranom XVI. stoljeću. U poslanici jednog od najpoznatijih hrvatskih renesansnih pjesnika, Marka Marulića (umro 1524.) papi Hadrijanu VI., europske kršćanske snage poziva se na novi križarski pohod protiv Turaka. Ova poslanica obiluje biblijskim motivima kojima se opisuje tursko pustošenje dalmatinskih krajeva. Tursko je nasilje često seksualizirano, pri čemu se zvjerstva nad stanovništvom, zemljom ili svetim mjestima prikazuju najstrašnijim prizorima seksualnog nasilja: ‘siluju žene na očigled njihovih muževa, trgaju djevice iz majčina krila za svoju neprijateljsku požudu’ (Gligo, 1983:165).

‘...nevjerni nam Turci svakodnevnim provalama zadaju jada i neprekidno nas muče; jedni se kolju, drugi odlaze u ropstvo, imanja se razgrabljuju, stoka odvlači, zaseoci i sela izgaraju u vatri, a polja, koja su nam obrađena omogućavala život, dijelom se pustoše, dijelom, ostavljena bez obrađivača, rode trnjem, a ne žitom.’ (Gligo, 1983:168).

Osim Marulića, još je jedan svjedok ‘duhova svojega vremena’ i možda najpriznatiji hrvatski pisac o Turcima, Bartol Đurđević (umro 1566.). Njegova su djela autobiografski iskazi o danima provedenima u osmanlijskome zarobljeništvu nakon bitke kod Mohača 1526. Navodno je pobjegao iz zarobljeništa i kasnije putovao diljem Europe i družio se s Erazmom Roterdamskim i Lutherom. U Rimu je 1552. objavio zbirku djela zvanu *Libellus vere Christiana lectione dignus diversas res Turcharum brevi tradens* (Knjižica doista vrijedna da je kršćanin pročita iznosi ukratko građu o Turcima). Poput Marulića, i Đurđević ponavlja negativne stereotipe i jednodimenzionalne predodžbe o Turcima. Kada daje prikaze o Turcima, Đurđević slijedi kršćansku eshatologiju bitke dobra protiv Antikrista.

Đurđević tvrdi da je turska okrutnost povezana s njihovom kulturom i skupom vjerovanja koji se mogu vidjeti i razumjeti kroz običaj danka u krvi: ‘Pa i kad su već ispunili sve obveze, još uvijek Turčin ima pravo odabrati najvršnjeg među sinovima, takva onda obrežu, otrgnu od roditeljskog pogleda i odgajaju za vojnika, grabe u sotonsku vojsku da vojuje protiv Krista’ (Dukić, 2004:39).

Dok demonizira neprijatelja, Đurđević ne oklijeva prikazati ga seksualno izopačenim, osobinom koja bi tobože trebala proizlaziti iz njegove naravi:

‘Noć je za žene pogubnija, jer ili ih zatvore na kakvo sigurno mjesto ili pak moraju podnositi nečistu požudu trgovaca. I onda se u mraku noći prolama golem jauk silovane mladeži obaju spolova, a ni one od šezdesetak ili sedamdesetak godina ne spašava, jadne, dob od tolike gnusobe: tolikom požudom bjesni onaj zločinački svijet i protuprirodno i pretprirodno.’ (Dukić, 2004:38)

Hrvatska se intelektualna elita XVI. stoljeća, svećenstvo i vlastela, očito osjetila ugroženijom no ikad, napose jer je ravnoteža političko-crkvene i gospodarske moći u prvoj polovici XVI. stoljeća bila uvelike narušena. Osvrćući se na svoj vrijednosni sustav i moralni okvir, htjeli su pokazati Hrvatsku kao rubno područje koje je junačko i zapravo nezamjenjiv element koji je pomogao Europi i kršćanskom svijetu da preživi prijetnju osmanlijskog svijeta. Govori protiv Turaka korišteni su kao sredstvo političke komunikacije između periferije (predziđa) i središta (pape, europskih kraljeva). Prikazivanjem osmanlijskoga dijela Europe kao neželjenog i anticivilizacijskog, hrvatska je elita poslala jasnu poruku europskim političkim središtima i tako se svrstala na europsku (poželjnu i uljudenu) stranu. Osim toga, još je važnija zapravo prikriivena predodžba da bez političkog i moralnog uporišta u Hrvatskoj, njezine junačke žrtve na periferiji, Europa jednostavno ne bi preživjela napad Antikrista, tj. Osmanskoga Carstva.

Slika kršćanstva koja je bila oblikovana i ugrađena u političku i kulturnu ikonografiju Europe XV. i XVI. stoljeća počela je blijedjeti i raspadati se zbog reformacijskog pokreta. Izvorna se kompaktna značenjska sfera ove metafore podijelila. ‘[P]osada na predziđu vidi pred sobom jasnu i jednoznačnu stvarnost – inovjernog osvajača, no kada se osvrne, uočava kaos – katoličko-protestantske ratove i kršćanske vladare koji u međusobnim razračunavanjima i interesnim kalkulacijama neskriveno sklappaju paktove i sa samim sultanom’ (Žanić, 2005:42). Osim toga, metafora je predziđa i zaraćenog pograničja izgubila svoju podlogu u stvarnosti zbog nove ravnoteže snaga uspostavljene Karlovačkim mirom 1699. i Požarevačkim mirom 1718 (Žanić, 2005:46).

Međutim, hrvatska je intelektualna elita teško mogla odbaciti uvjerenje u povijesno poslanje hrvatskog naroda, uključujući i motiv predziđa kršćanstva (Žanić, 2005). Hrvatski je narodni preporod početkom XIX. stoljeća niknuo na temelju nove struje u europskom političkom poretku. Tako politička i kulturna ikonografija hrvatske elite nije bila znatno

homogenizirana kao prije, nego se usvajala prema novim odnosima moći u politici. Slika se hrvatskog identiteta trebala graditi spram onoga koji predstavlja prijetnju.

U manifestu Hrvatskog narodnog preporoda, koji je napisao jedan od najobrazovanijih ljudi u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću, grof Janko Drašković, *Disertatia iliti razgovor darovan gospodi poklisarom* (1832.), Hrvatska je određena posve drugačijim riječima nego stoljeće ranije: 'Mi usried Euro-pi ležimo, nama se prieti istok i zapad, on tamnotom, ov preizbistrenjem [znanstveno-tehničkom nadmoći], on stopom iz kojega prije jednoga vieka se oslobodili jesmo ne tijući više u sužanjstvo umno zapasti; ov sjanjem, kojega gledat još odviš nejake oči puka našega jesu' (Žanić, 2005).

Iz citata je očito da se hrvatska elita našla u klopci neprijatelja koji ne predstavlja vojnu prijetnju kao što su to bile Osmanlije stoljeće ranije. U Draškovićevu tekstu identitet Hrvata sad ugrožava neprijatelj koji djeluje na suptilnije načine, prijeti kulturnom asimilacijom i podvrgavanjem malih naroda. Godine 1851. austrijska je monarhija sustavno pokušavala germanizirati slavenske narode. U hrvatskom intelektualnom diskursu motiv predziđa nije izbljedio. Dapače, pripisana su mu nova značenja i konotacije. Ispostavilo se da je metafora predziđa, koja se nekoć koristila za iscrtavanje granica europske kršćanske strane i neželjene europske muslimanske strane, sada predziđe Europe koje brani svoje autohtono stanovništvo, njegovu nacionalnu kulturu i jezike. U hrvatskoj je nacionalnoj svijesti naglasak stavljen na moralnost onih koji su Europu branili od tuđinske osmanlijske kulture. Kad su se Osmanlije počele povlačiti s 'europskog kontinenta', oni koji su tobože ustali kao jedinstveno kulturno biće (Zapad) počeli su razvijati određene zahtjeve za kulturnom i političkom autonomijom unutar tog bića. Novo je hrvatsko predziđe izgrađeno na pretpostavci da europska zapadna strana ima moralni dug prema onima koji su je branili od Osmanlija. Kako europska zapadna strana nije pokazala tu zahvalnost, podvrgnuta je oštroj kritici u okviru novih političkih i kulturnih zahtjeva unutar Hrvatskoga narodnog preporoda.

Nadalje, ovaj se pokret nije u potpunosti poklapao s novim značenjima motiva predziđa. Motiv je predziđa bio problematičan jer su Osmanlije prestale biti najbližim susjedom, a bosanski su muslimani začudo bili prepoznati kao autohtono slavensko stanovništvo. 'Mongoli, izvaneuropski nekršćani, nametnuli su se idealnima da održe metaforu predziđa te motiv obrane Europe i kršćanstva ispune novim sadržajem koji će ga sačuvati kao princip i argument' (Žanić, 2005:48).⁴ Dakle, promjenom identiteta predziđe je

⁴ Temelji su za prijelaz s Osmanlija na Tatаре kao arhetipske neprijatelje položeni 1842. epskom pjesmom Dimitrija Demetra 'Na Grobniku' koja opisuje 'boj Davida i Golijata za spas Europe'.

ostalo gotovo neizmijenjeno u svom sadržaju. Osmanlije i Mongoli (Tatari) još uvijek su bili dijelom tuđinskoga i razornog elementa u europskoj kršćanskoj povijesti. Okretanjem leđa Europi, ali ipak potvrđivanjem da su uvijek bili njenim dijelom, hrvatski su tvorci mitova uvidjeli da moraju pronaći snažnije konceptualno rješenje primjereno novim odnosima moći u politici. Motiv se mosta začudo doimao primjerenim da ojača motiv predziđa. ‘Kao što je predziđe imalo svog junaka u Zrinskome, tako se most zasnovao na djelovanju solunske braće Ćirila i Metoda, bizantskih misionara među Slavenima u 9. st. koji su, da bi uopće mogli djelovati, s grčkog na narodni slavenski jezik preveli nužne biblijske tekstove i obredne knjige’ (Žanić, 2005). Kult se Ćirila i Metoda doimao primjerenim da poveže sve slavenske narode ugrožene germanskim težnjama Monarhije. Umjesto da poništi Hrvatsku kao granicu, metafora je mosta ojačava. Ipak, bila je tu predodžba propusnosti, u smislu da Hrvatska pripada dvama svjetovima i obama je prožeta (Žanić, 2005:49).⁵

Uostalom, uoči pada apsolutističkoga režima, u hrvatskoj su se političkoj i kulturnoj ikonografiji izmijenjena metafora predziđa i novouvedena metafora mosta nastavile nadopunjavati i istovremeno nadmetati (Žanić, 2005:50). U diskursu političkog života u Hrvatskoj postojao je velik spor oko hrvatstva i jugoslavenstva, zamisli o zajedničkoj slavenskoj državi. U suodnosu talijanskih i njemačkih imperijalističkih težnji prema Balkanu, hrvatske i srpske elite zagovarale su nov politički identitet koji će pomoći u borbi za jezik i narod. Metaforu je mosta naposljetku iskoristila i Monarhija, nazvavši Hrvatsku ‘mostom preko kojeg će Monarhija prijeći na Balkan’ (Žanić, 2005).

Oni koji su podupirali zajedničku državu Hrvata i Srba odbijali su tumačenja Hrvatske kao mosta: ‘Hrvatska kao most na Balkan znači: Hrvatska stafaža Beča i Pešte za *Drang nach Osten* (...) Hrvatska kao most na Balkan, to je negacija svakog narodnog ideala (...) U prijašnjim vjekovima bili su Turci razoran elemenat, danas dolazi sa zapada intelektualni, moralni i ekonomski elemenat’ (Žanić, 2005:52–54).⁶

Hrvatska XVIII. stoljeća može se promatrati kao bojište širokog raspona semantičkog i simboličnog diskursa o narodnom identitetu. Politička bi kulturna ikonografija trebala zadržati i izmijeniti povijesnu važnost

5 Žanić priznaje da su sami Hrvati metaforu mosta dvosmisleno prepoznavali: ‘[S] jedne je strane nacionalni ponos što su jedini zapadnokršćanski narod koji se izborio za bogoslužje na narodnom jeziku, a s druge ideološka nelagoda pred spoznajom da je takvo bogoslužje posljedica bizantskog utjecaja’.

6 Frano Supilo, pravaški zastupnik. Dok se motiv predziđa napadalo, istovremeno je oživio među katoličkim integristima koji su zagovarali društvenu obnovu na kršćanskim načelima.

pograničnih krajeva i istovremeno razviti nove predodžbe u vezi s novim zahtjevima koji proizlaze iz novih odnosa moći.

U vrijeme prve Jugoslavije (1918.–1940.) identitet hrvatskoga društva opet je bio određen u europskom kontekstu kao spoj različitih društvenih vrijednosti proizišlih iz kategorija modernosti: novo/staro, napredak/zaostalost itd.

Vjerojatno najpoznatiji hrvatski/jugoslavenski pisac Miroslav Krleža, ljut na I. svjetski rat, u svojim esejima i romanima prikazuje licemjerje modernosti i njezinih jasnih identiteta, napadajući nacionalne mitove za koje se činilo da ne nestaju jer je malograđanin pokazivao sklonost prema aristokratskoj prošlosti:

‘Da smo ‘Antemurale Christianitatis’, to nisu govorili samo nama, nego svim nacionalnim bijedama katoličkim na Dunavu i na Visli, koje su ginule na krvavoj predstraži evropskih interesa, dok se u centru civilizacije bančilo (...) Mi se hvalisavim citiranjem tih glupih laži spuštamo do onog najnižeg stepena provincijalne zatucane svijesti, na kome nam pamet maše repom pred strancima ropski servilno...’ (Žanić, 2005:59).

Čim je ‘vanjski neprijatelj’ iščeznuo, Osmanlije se povukle, Monarhija pala, a povlačenje granica postalo unutarnje prirode, neprijatelj se trebao naći među samim Hrvatima – Hrvat je mogao biti Hrvat samo ako je bio katolik – svi su ostali trebali biti na drugoj strani predziđa: vjerski i svjetovni heretici poput pravoslavaca/Srba, socijalista, liberala i marksista (Žanić, 2005:59–60). Politički događaji koji su uslijedili to su samo potvrdili. Nacistička marioneta Nezavisna Država Hrvatska branila je hrvatstvo od angloameričkoga liberalizma sa Zapada i boljševizma s Istoka čiji su pandan vidjeli u Titovim partizanima za koje su tvrdili da su isključivo Srbi (Žanić, 2005:61). Paradoksalno, ustaše su htjele uključiti bosanske muslimane u svoju satelitsku državu. Povratak motiva predziđa bio je neizbježan jer su branili i borili se za ‘zakon, civilizaciju, vjeru Kristovu’, a zapadni su saveznici opet izigrali njihovo mučeništvo i izručili ih ‘ološu balkanskom’. Ustaški pisac Andije Bonifačić je pisao: ‘Postasmo međa Iztoka, Zapad nam raku izkopa. *Occidentem appello* osta praznim zvukom. (...) Iztok na jednoj obali, Zapad na drugoj, spremiše najveći pokolj hrvatski’ (Bonifačić, 1996 iz: Žanić, 2005:62).

Čini se da je logično pretpostaviti da je poraz ustaškog pokreta u II. svjetskom ratu bio poraz motiva predziđa u njegovoj čisto kršćanskoj inačici. Vladajući krugovi socijalističke Jugoslavije zagovarali su motiv mosta, napose od kraja 1950-ih kad je uvedena politika nesvrstanosti. Komunisti su njezin identitet izgradili preko svoje slike u vanjskoj politici. Jugoslavija

je predstavljala ‘zemlju izvan blokova, nije ni Istok ni Zapad, ni komunistička (na sovjetski način) ni kapitalistička (na američki način), ni bogati Sjever ni siromašni Jug, nego istodobno i Europa u Trećem svijetu (pokretu nesvrstanih) i Treći svijet u Europi, dakle most, spona i sjecište svjetova’ (Bakić Hayden, 1992 iz: Žanić, 2005:65).

Bilo bi pogrešno pretpostaviti da su metafora mosta i konstrukt ‘sjecišta’ bili jedini koji su prevladavali u političkoj i kulturnoj ikonografiji socijalističke Jugoslavije. Upravo suprotno, za cijelo poratno vrijeme ‘crkvena hijerarhija u Hrvatskoj ustraje na tradicionalnoj koncepciji Hrvata kao predziđa kršćanstva, suprotstavljajući se tim mitom službenom ateizmu vlasti’ (Žanić, 2005:66). Zanimljivo je da je bitka protiv komunističkog ateizma simbolično započeta na istim temeljima kao i u srednjovjekovna vremena. Godine 1971., za vrijeme Hrvatskog proljeća, crkvenim se vlastima učinilo zgodnim pozvati na obnovu motiva predziđa. U zagrebačku je katedralu postavljeno poprsje biskupa i bana Petra Berislavića, poginulog 1520. godine u borbi s Osmanlijama. Natpis na ploči ‘kreće od opće obavijesti da je taj ‘heroj kršćanstva’ Hrvatskoj ‘pribavio naslov *predziđe kršćanstva*’, do formulacije da je poginuo ‘za slobodu Hrvatske’, što već aludira na konkretne političke odnose u Jugoslaviji’ (Žanić, 2005:66).

Tijekom građanskog rata u Jugoslaviji 90-ih, motiv predziđa oživio je u Hrvatskoj novom snagom kao dio opreke kulturnog Zapada, što je Hrvatska postala, i nekulturnog Bizanta (Srbija). Ovu se dvojnu opreku zapravo može vidjeti kao opreku demokracije i komunizma (Žanić, 2005). Katolička crkva je uz nacionalističke političke elite predvođene predsjednikom Franjom Tuđmanom povratila i oživjela kulturno nasljeđe koje su navodno oteli i uništili komunisti. U pokušaju da se odredi nova narav Hrvatske, prošlost je morala biti potpuno revidirana i ispravljena. Predziđe kršćanstva, u svojem izvornom srednjovjekovnom značenju, počelo je prevladavati u dominantnom političkom diskursu i *mainstream* medijima.

Nakon pada željezne zavjese, trebalo je naći novog ideološkog neprijatelja. Ironično, pojava knjige Samuela Huntingtona ‘Sukob civilizacija’ bila je i više nego dobrodošla u Hrvatskoj, napose među povjesničarima kao što je sâm Franjo Tuđman, koji je sustavno promicao teoriju o sukobu civilizacija (Žanić, 2005:69). Bacimo li pogled natrag na Tuđmanov citat sa samog početka ovog rada, možemo vidjeti da se povijest ponovila, da je Hrvatska politički, kulturološki i povijesno redefinirana u suprotnosti prema Balkanu – neželjenom dijelu Europe, mitskom mjestu barbarstva i nereda.

Primjer koji možda najbolje ocrtava novu ikonografiju dao je jedan hrvatski pisac: ‘Hrvatska je 400 godina bila predziđe kršćanstva, a danas je predziđe demokracije; jedina je razlika onda i sada u tome što je nekad

Porta bila u Carigradu, a agresija u ime Alaha, a danas je Porta u Beogradu, a agresija u ime marksizma' (Žanić, 2005:68).

Paralele između prošlosti i sadašnjosti, neprijateljâ utjelovljenih prvo u Osmanlijama potom u Srbima, postaju jasnije i stabilnije nakon 1993. godine hrvatskog rata u Bosni. Bošnjaci su dvojno određeni: kao muslimani i kao baštinici Osmanlija.

Ipak, budući da su bosanske muslimane kao nejasnu i dvosmislenu narodnosno-vjersku kategoriju povijesno prikazivali i Hrvati i Srbi, hrvatska je politička elita povratila svoj stari stav prema Bošnjacima, tvrdeći da bez njih Hrvati ne bi porazili Srbe u Bosni u bitci za Bihać.' (Žanić, 2005).

Pad je socijalizma svejedno zahtijevao znatne promjene, a nove kulturne i društvene vrijednosti koje su širile nove crkvene i nacionalističke elite nisu mogle pobjeći srednjovjekovnoj ikonografiji skupnoga identiteta hrvatskog naroda kao braniteljâ Europe i kršćanstva. Činilo se 'razumnim' da se na Srbe gleda kao na narodnosnu prijetnju među poželjno homogenim narodom Hrvata i da se na komunizam gleda kao na moralnu i kulturnu prijetnju kršćanima. Međutim, motiv predziđa nije mogao opstati samo na račun novije povijesti. Legitimnost tvrdnje da je Hrvatska uvijek bila pograničnim područjem koje nikad nije iznevjerilo načela Dobra i Reda trebalo bi naći na polju u kojem je prošlost naroda najbolje predstavljena: povijesnim udžbenicima.

Osim činjenice da još uvijek odražavaju mit o *antemurale christi-anitatis* objašnjen preko Osmanlija/Turaka,⁷ doima se da povijesni udžbenici s kraja 1990-ih i početka 2000-ih postoje u vidu popularnoznanstvenog diskursa prema kojem su književna fikcija i povijesni događaji toliko isprepleteni da se s pravom pitamo: što u povijesnim udžbenicima ne nalikuje kasnosrednjovjekovnoj humanističkoj i popularnoj književnoj vrsti poslanica i govora protiv Turaka?

Azra Abadžić Navaey, koja se poblizje osvrnula na prikaze Osmanlija/Turaka u povijesnim udžbenicima u Hrvatskoj 1990-ih, tvrdi da se historiografski odnos prema Turcima može otkriti u 'pomno odabranom vokabularu' nastavnog gradiva uvedenog u škole (Abadžić Navaey, 2009:3). Prikazi u povijesnim udžbenicima nadugačko i naširoko otkrivaju da su svi stereotipi nasilja i nereda 'u ime islama' (Abadžić Navaey, 2009:4). Slično tomu, stereotipi o ekonomskoj stagnaciji Europe u vrijeme 'turske prisutnosti' nisu napušteni.

7 Bilo bi i više nego zanimljivo iz povijesnih udžbenika iščitati prikaze i Osmanlija i Srba, no zbog ograničenog opsega ovoga rada, odlučila sam uzeti samo jedan vid motiva predziđa, u ovom slučaju Osmanlije, *op. a.*

‘Jedni i drugi (janjičari i spahije) bili su odgajani u islamskoj vjeri koja je od njih tražila da se bore protiv nevjernika/kršćana, obećavajući im nakon smrti vječno blaženstvo. Zato su oni nastupali kao vjerski zanesenjaci (fanatici), a kako su vjerovali i u sudbinu (fatalisti), mislili su da ni u ratu, ma koliko bio žestok i opasan, neće poginuti, ako im to sudbinom nije određeno.’ (Abadžić Navaey, 2009).

Turke/Osmanlije se opisuje kao da su ‘ljude nabijali na kolac’, ‘ugnjevali bijednu rajū’ (Abadžić Navaey, 2009). Za osmanske/turske prisutnosti u Europi, hrvatski je narod ‘doživio najveću katastrofu u čitavoj svojoj povijesti’ (Abadžić Navaey, 2009:5). Irvin Cemil Schick u svojem radu ‘Kršćanske djevice, turski silovatelji: seksualizacija nacionalnog sukoba u kasnoosmanlijskom razdoblju’ istražuje kako prikaze nasilja proizvođi i oblikuje jedna kulturna matrica i kako pak ti isti prikazi proizvode i preoblikuju tu kulturnu matricu. Schick kulturnim proizvodima kao što su poezija i slikarstvo pridaje ključnu standardizacijsku ulogu u prikazima nasilja u ratu. Ti se prikazi kasnije mogu iskoristiti kao diskurs ‘unutar kojega se mogu ugraditi geopolitičke stvarnosti svojega vremena i mobilizirati javno mnijenje’ (Cemil Schick, 2007:273). U istraživanju seksualnog nasilja Schick se osobito zanima za prikaze muslimana kao seksualne prijetnje kršćanskim ženama, primjećujući pritom da su oni dijelom šireg eksplanatornog okvira europskih polemičnih zapisa u kojima se islam seksualizira i koristi za razne društvene potrebe (Cemil Schick, 2007:275–279). Demonizacija Turaka i njihove seksualne nastranosti također se često koristi u diskursu povijesnih udžbenika i zaista nalikuju kasnosrednjovjekovnim prikazima: ‘turske akindžijske skupine upadale [su] u sela i činile strahote’, ‘otimale djecu od njihovih majki’, ‘silovali žene pred očima muževa’, ‘djevojke grabili iz majčina zagrljaja, stare roditelje naočigled sinova sjekli’, ‘pljačkali, palili i klali, a zarobljenike svezane za konjske repove odvodili u prodaju’ (Abadžić Navaey, 2009:5).

Doima se da je izgradnja hrvatskog narodnog identiteta na mitu predziđa kršćanstva 1990-ih bila moguća samo zato što su hrvatska iskustva iz prošlosti ostala jednodimenzionalna i nepromijenjena. Povijesni udžbenici u 1990-ima jasno pokazuju da su nastavak govora protiv Turaka s kraja XV. i iz XVI. stoljeća.⁸ Trajno poimanje o homogenosti nacije

8 Moram, međutim, reći da se ova tvrdnja mora kritički uzeti jer je Tuđmanova stranka HDZ 2000. izgubila od koalicije pod vodstvom socijaldemokrata i socijalnih liberala (koji su pak 2003. izgubili od nasljednika Tuđmanove stranke). Ipak, ostaje otvoreno pitanje jesu li se povijesni udžbenici znatno promijenili 2000., *op. a.*

Hrvata i katolika može se prenijeti samo putem okorjele opreke, tj. trajnog poimanja Osmanlija/Turaka i islama. Jedina izmjena koja je u novijoj političkoj i kulturnoj ikonografiji pripisana mitu o predziđu odnosi se na Srbe/komuniste/pravoslavce. Mit o *antemurale christianitatis* očito je utkan u hrvatske političke odnose moći, kao i u obrazovanje.

Veći, tobože nadmoćniji kulturni entitet kojega je ovaj mit dijelom je, naravno, entitet zapadnog, latinskog, kršćanskog civilizacijskog kruga. S druge strane je osmanlijski/turski/muslimanski element ili srpski/bizantski/pravoslavni element. Oba entiteta su smatrana stabilnima i oba daju naslutiti da je europski kontinent podijeljen na temeljne i na kraju usporedive skupine čovječanstva. Prethodna podjela odnosi se na zemljopisno i prostorno šire područje. Mađarski znanstvenik Jenő Szűcs istaknuo je da izvorna i trajna jezgra Zapada uvijek bilo latinsko kršćanstvo, koje je poteklo od Zapadnog Rimskog Carstva uključujući drevnu Grčku. Prema tome, 'najznačajnija je povijesna razdjelnica diljem Europe bila ona koja je odijelila latinske crkve i *Europu Occidens* od pravoslavnih zemalja bizantskoga i ruskoga kruga.' (Lewis, Wigen, 1997:49).

Na takozvani srednjoeuropski krug (Poljska, Mađarska, Hrvatska) na Zapadu se gleda kao na povijesno nestabilan, pograničje crkvenih zemalja i prijelaznih pojasa između Istoka i Zapada. Stoga krajevi u kojima su te granice 'najvidljivije' postaju teškima za odrediti u političkom, povijesnom i kulturnom smislu. Motivi predziđa ili mosta postali su duboko usađenima u skupnim svijestima kao i u političkim i kulturnim ikonografijama onih koji su navodno bili na granicama Istoka i Zapada.

Kao što je pokazano, pitanje je koja će metafora prevladati uvjetovano i ovisi o trenutnim odnosima moći u politici. Možda se primjerenijim doima pitati koja je metafora uspjela preživjeti na dulja povijesna razdoblja? U slučaju Hrvatske jasno je da su vodeću ulogu u izgradnji i održavanju granica uvijek imali Crkva i svećenstvo. Iako su granice uvijek podložne pregovorima i fleksibilne, a povijesni se mitovi kroz vrijeme mogu mijenjati, metageografske predodžbe povijesno usađene u hrvatske intelektualne tradicije još uvijek su itekako prisutne. U Hrvatskoj je od 1990-ih Crkva, uz nacionalističku elitu, bila najmoćniji poticaj načela i argumenata za izgradnju identiteta. Sve dok je povijesna naracija u rukama nacije i Crkve, bit će teško priznati sve pozitivne društvene i kulturne vidove osmanlijskog nasljeđa s jedne i socijalizma s druge strane.

LITERATURA

- ABADŽIĆ NAVEY, A. (2009). 'Predodžbe o Turcima u hrvatskoj nastavi povijesti.' U: *Predodžbe o Turcima u hrvatskoj kulturi*. URL: http://htdr.vopis.net/zbivanja/predodžbe_o_turcima_u_hrvatskoj_kulturi (26. 2. 2011.)
- BAKIĆ-HAYDEN, M. (1992). 'Orientalist Variations on the Theme *Balkans*: Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics.' *Slavic Review*, 51(1): 65.
- CEMIL SHICK, I. (2007). 'Christian Maidens, Turkish Ravishers: the Sexualization of National Conflict in the Late Ottoman Period.' U: Buturovic A., Cemil Schick, I. (ur.) *Women in the Ottoman Balkans. Gender, Culture and History*. New York, London: 273.–295.
- DUKIĆ, D. (2004). *Sultanova djeca*. Zadar: Thema.
- GLIGO, V. (1983). *Govori protiv Turaka*. Split: Logos.
- KOLSTØ, P. (2005). 'Assesing the Role of Historical Myths in Modern History.' U: Kolstø, P. (ur.), *Myths and Boundaries in South Eastern Europe*. London: Hurst, 19–20.
- KUSTIĆ, Ž. (17. rujna 2010.) 'Bolno hrvatsko predziđe.' *Jutarnji list*. URL: <http://www.jutarnji.hr/bolno-hrvatsko-predziđe/887307> (24. 2. 2011.)
- LEWIS, M., WIGEN K. (1997), 'The Spatial Constructs of Occident and Orient, East and West.' U: *The Myth of Continents*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 49.
- LOVRENOVIĆ, I. (2002). *Bosanski Hrvati. Esej o agoniji jedne evropsko – orijentalne mikrokulture*. Zagreb: Durieux.
- ŠOŠIĆ, H. (20. srpnja 1999.) 'Časni naslov: Predziđe kršćanstva.' *Vjesnik*. URL: <http://www.vjesnik.hr/pdf/1999%5C07%5C20%5C11A11.PDF> (24. 2. 2011.)
- ŽANIĆ, I. (2005). 'The Symbolic Identity of Croatia in The Triangle Crossroads-Bulwark-Bridge.' U: Kolstø, P. (ur.), *Myths and Boundaries in South Eastern Europe*. London: Hurst, 36.–76.

ABSTRACT

This paper examines the content and relationship of political and cultural iconography of contemporary Croatia. Its purpose is to study the meanings of the myth of antemurale christianitatis from the perspective of political, cultural and scientific elites which have constructed, modified and perpetuated the myth through history each in its own way. The paper assumes that political and cultural iconography of contemporary Croatia meet in the myth of antemurale christianitatis through reference points in politics, literature and history textbooks, thus creating a self-image within the scope of Christian, civilization and cultural European circle.

KEYWORDS

antemurale christianitatis, Christian civilization circle, Ottoman Muslim element, anti-Turkish rhetoric, political and cultural iconography of Croatia, socialism, history textbooks